

VU Research Portal

De eeuwige zoektocht naar de meest fundamentele persoonlijke oorzaken van misdadigheid

Harte, JM; Beekman, H.

published in

Proces : Tijdschrift voor strafrechtspleging
2021

DOI (link to publisher)

[10.5553/PROCES/016500762021100102004](https://doi.org/10.5553/PROCES/016500762021100102004)

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Harte, JM., & Beekman, H. (2021). De eeuwige zoektocht naar de meest fundamentele persoonlijke oorzaken van misdadigheid: Een historische schets van de forensische psychiatrie. *Proces : Tijdschrift voor strafrechtspleging*, 2021(1-2), 47-52. <https://doi.org/10.5553/PROCES/016500762021100102004>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Adres.

Het *adres van den Hoofdredacteur* blijft tot nader bericht als totnutoe: Kennemerpark 29 te Alkmaar.

Nieuw tijdschrift.

Wij hebben een ruilvereenkomst gesloten met het nieuwe strafrechtelijke tijdschrift, *Rivista di Diritto Penitenziario*, waarvan wij onder Boekbeschuwing een korte karakteristiek geven. Wij kunnen het tijdschrift ter kennismaking ter leen toezenden aan dengene, die er zich voor interesseert.

Over psychiatrisch-psychologisch onderzoek.

(Noodzakelijkheid van stelselmatige organisatie daarvan).

Eerste geval: volslagen ontoerekenbare bijna met 8 jaar gestraft.

Q. 31 jaar, gehuwd, nog niet eerder veroordeeld, sticht brand uit winstbejag, na met een derde gepleegd overleg. Hij wordt bijna onmiddellijk gegrepen en doorloopt alle mogelijke instanties: rijks- en gemeentepolitie, dorpsburgemeester, Rechter Commissaris, Rechtbank, die over zijn verdere aanhouding beslist, raadsman, en op de openbare zitting Rechtbank, Officier van Justitie en raadsman. Al die aanrakingen met Justitie en Politie en dorpsautoriteit verlopen zonder dat er zelfs maar de geringste aanwijzing ontstaat of opmerking wordt gemaakt, waaruit iets zou kunnen worden afgeleid in de richting van niet volle toerekenbaarheid. Integendeel: van verdachte worden enkele gegevens verstrekt in den Staat van Inlichtingen enz., waarin Q. wordt geschilderd als iemand die zeer ongunstig bekend staat en als de schrik van de omgeving, terwijl vermoedens van reeds vroeger door hem gepleegde brandstichtingen worden geuit. Dat is blijkbaar aanleiding tot een requisitoir van niet minder dan acht jaren gevangenis. Niets abnormaals was nog aan iemand gebleken. Slechts ter elfder ure komt licht. De verdediger, in zijn pleidooi, voert enkele feiten uit het vroeger leven van verdachte aan, op grond waarvan hij verzoekt om een onderzoek naar de geestvermogens. De Rechtbank zendt de zaak terug naar de instructie met last, dat zulk een onderzoek zal worden inge-

118 OVER PSYCHIATRISCH-PSYCHOLOGISCH ONDERZOEK.

steld. En het resultaat? De man is *totaal* ontoerekenbaar: hystero-imbecillitas. Volgens het Binet Simon onderzoek haalt Q. den leeftijd van 6 jaren. Schoolkennis is „nagenoeg afwezig". En één typische, aan verdachte door den psychiater gedane vraag, met verdachte's antwoord, vermelden wij hier curiositeitshalve. Vraag: hoeveel seconden zijn er in de minuut? Antwoord: „nou begin je weer zoo raar te doen, wie weet dat nou?" De psychiater adviseert tot opname in een krankzinnigengesticht en de Rechtbank wijst haar vonnis dienovereenkomstig.

Het is een ijselijke geschiedenis, die wij hier nauwkeurig naar waarheid hebben verhaald. Het had een haar gescheeld of deze imbecil was voor langen tijd voor straf naar de cel gestuurd. Het ijselijke ervan is, dat het bijna niet mogelijk is zulke gebeurtenissen met het ons ter beschikking staand strafrechtelijk apparaat te voorkomen. Wij kunnen niet zeggen, dat er een enkele fout in deze strafprocedure gemaakt is, noch dat de aard der geestelijke tekortkomingen van verdachte zoodanig was, dat zij voor een niet psychiatrisch ontwikkeld jurist gemakkelijk waarneembaar was. Zelfs het verzoek van den raadsman was gegrond op verschijnselen en gedragingen van verdachte, die eerder op diens hysterischen aard wezen, terwijl de ontoerekenbaarheid in hoofdzaak op de imbecilliteit gegrond was. Wij zeggen dit allerminst tot verkleining van 's raadsmans verdienste, die natuurlijk in deze zaak groot is geweest. En er zijn ook geen aanwijzingen, die erop wijzen, dat de Rechtbank, die het verzoek om onderzoek van de geestvermogens natuurlijk inwilligde, uit de korte aanraking met verdachte ter openbare zitting het vermoeden van imbecilliteit had gekregen.

Wij zien dus hoe licht in onze tegenwoordige strafrechtspraak nog groot onrecht kan gedaan worden, ondanks den besten wil van al degenen, die met de strafrechtspraak zijn belast. En men kan het voor zeker houden, dat datgene, wat in ons geval nog juist ter elfder ure werd voorkomen, in andere gevallen zal geschieden. Vroegere strafrechtsbewegingen hebben zich groote moeite gegeven ter voorkoming van veroordeeling van onschuldigen. Maar daar ligt in onzen tijd niet meer het groote gevaar. Of niet hier en daar in ons land en in andere landen, nog nu en dan ontoerekenbaren worden veroordeeld... dat zouden wij niet gaarne tegenspreken. En daartegen moeten en kunnen maatregelen worden getroffen. De psychiatrie is thans ver genoeg om dergelijke geestestoestanden goed te onderscheiden. Ons Wetboek van Strafvordering maakt het hooren van psychiatrische deskundigen mogelijk. Wat er nog ontbreekt is een maat-

regel of een stel maatregelen, waardoor zal worden bereikt, dat het psychiatrisch oordeel, de psychiatrische waarschuwing, in het strafproces steeds aanwezig zal zijn in alle gevallen, die daarvoor in aanmerking komen. Wij gaan thans niet nader in op de wijzen, waarop dit zou zijn te bereiken. Wij herinneren er alleen aan, dat wij hebben voorgesteld, mede ter gedeeltelijke bereiking van dit doel, dat zal worden ingesteld een „districts-psychiater”. (Zie Maandblad 1928 bl. 101—107).

En moge het treffende en huiveringwekkende geval van Q. leeren, dat er is *periculum in mora*: dat het noodig is, dat onverwijld maatregelen worden genomen. Wie dan weet goed te doen en het niet doet, dien is het zonde.

Tweede geval: voorlichting en reclasseering zonder inzicht; recidive uitgelokt.

J. P., oud 18 jaar, ongehuwd, wonend ten huize van zijn ouders, koopman, niet eerder gestraft, pleegt oplichting, die het karakter had van een handelstruc. Een reclasseeringsvereniging, die niet in het bezit is van een reclasseeringsambtenaar, brengt een voorlichtingsrapport uit, dat in het algemeen gunstig luidde, maar waarin werd gewezen op de omstandigheid, dat er bij verdachte een tekort aan handels-ondervinding bestond en aan leiding, terwijl hij nog te jong was om zelfstandig handel te drijven. De conclusie van het rapport was, dat een voorwaardelijke veroordeeling werd in overweging gegeven. En aan die conclusie werd toegevoegd „dat er van patronage geen sprake behoefde te zijn”, maar dat, indien die toch door den Rechter mocht worden opgelegd, die patronage van nut zou kunnen zijn tot steun van „dezen onzelfstandigen en niet ondervindingrijken zakenman”.

De Meervoudige Kamer van de Rechtbank, geen andere feiten kennende dan haar door het voorlichtingsrapport werden bekend gemaakt, doet wat haar door dat rapport werd in overweging gegeven, maar belast de rapporteerende vereniging wel met het toezicht over den voorwaardelijk veroordeelden jongeman.

En wat is nu het verdere verloop? Aanvankelijk neemt de reclasseeringsvereniging den veroordeelde uit den handel en doet hem landwerk verrichten en dergelijke bezigheden. Zoo blijft hij 2 jaar buiten misdrijf. Maar als dan na bepaalde tijd het met het werk niet vlot, geeft de vereniging, op verzoek van den voorwaardelijk veroordeelde, hem weer verlof om zich in zijn ouden handel te begeven. En wanneer hij daar een paar maanden mee bezig is, vindt herhaling

120 OVER PSYCHIATRISCH-PSYCHOLOGISCH ONDERZOEK.

plaats van het misdrijf van oplichting, waarvoor hij voorwaardelijk veroordeeld werd.

De omstandigheden geven nu bij het onderzoek in de nieuwe strafzaak aanleiding tot het inwinnen van een psychiatrisch onderzoek. Het rapport van den psychiater constateert eerst, dat verdachte op grond van het volgens Binet Simon ingesteld onderzoek, blijkt „te staan ongeveer op de verstandelijke ontwikkeling van een normaal twaalfjarige”. En verder: „de abnormale emotionaliteit, die verdachte telkens manifesteerde, is ook een veel voorkomend verschijnsel bij dergelijke personen met z. g. n. debilitas mentis”. En het rapport concludeert dan als volgt: — een conclusie, die wij in haar geheel overnemen, omdat zij voor ons onderwerp van groot belang is:

„Op de vraag of verdachte toerekenbaar mag worden geacht voor de door hem gepleegde oplichting, moet worden geantwoord, dat hier aan iemand met het verstand en het oordeel, dat men ongeveer bij een twaalfjarigen knaap aantreft, is toevertrouwd het zelfstandig beheer van een handelsonderneming. Blijkens de antwoorden, die verdachte tijdens het onderzoek gaf, heeft hij wel beseft, dat het hem ten laste gelegde een verkeerde daad is geweest, althans geeft hij thans blijk dat besef te hebben. Bij personen met een dergelijk tekort in de verstandelijke vermogens kunnen echter emotieve momenten abnormaal sterke heerschappij krijgen. Dit was bij verdachte het geval, wanneer hij b.v. zijn handelswaren niet had kunnen verkoopen. Het gevoel van een z.i. mislukten dag bracht hem geheel van streek. Hij durfde met de overkochte waar niet naar huis komen, en, gedreven door dit pathologische angst- en minderwaardigheidsgevoel, heeft hij het hem ten laste gelegde bedreven. . . . Er is alle reden om aan te nemen, dat verdachte zich in een niet zelfstandigen werkring in de maatschappij goed zal kunnen handhaven, mits hij daarbij onder nauwlettend toezicht en behoorlijke leiding staat. Het is zeer te betreuren, dat aan verdachte na zijn eerste veroordeeling toch weer is toegestaan zelfstandig handel te gaan drijven, daar hem hierdoor toch weer een verantwoordelijkheid werd toevertrouwd, die hij, blijkens zijn geestelijke ontwikkeling, niet dragen kon en niet dragen mocht”.

En onze conclusie uit het voorgaande is deze: Wij hebben in dit geval te doen gehad met een voorlichtingsrapport, dat de meest cardinale feiten niet ontdekte en dat dus ongeschikt was om den Rechter de feiten te verschaffen op grond waarvan hij een billijk en praktisch vonnis kan wijzen. En wij hebben hier een reclasseering, die op grond van datzelfde gemis aan inzicht in de meest fundamenteele persoonlijke oorzaken van P's misdadigheid, geheel faalt om leiding te geven in de richting, die in dit geval de eenige mogelijke was. Integendeel: de reclasseeringsleiding sanctionneert uitdrukkelijk den overgang tot den handel, die P's hernieuwde ondergang werd en worden moest. De kwestie van de al of niet toerekenbaarheid is in dit geval niet van belang. Maar het psychologisch onderzoek van den persoon, speciaal het intellects-

OVER PSYCHIATRISCH-PSYCHOLOGISCH ONDERZOEK. 121

onderzoek, had in den aanvang, d. w. z. bij het eerste voorlichtingsrapport, moeten ingesteld. Dan ware het geval van P. stellig een geslaagd geval geworden. En nu hebben Justitie en Reclasseering werk gedaan, dat toch eigenlijk op treurige wijze tekort schoot en dat niet aan elementaire eischen van deugdelijkheid kon voldoen. Alles met goeden wil, maar zonder kennis.

Derde geval: fatsoenlijk oud man, niet of verminderd toerekenbaar, langen tijd onherkend in Huis van Bewaring.

Hij was een oud man, een grijsaard, toen hij na lange preventieve hechtenis uit het Huis van Bewaring werd ontslagen. Of hij het feit van oneerlijkheid, waarvan hij beschuldigd werd, gepleegd had, weet ik niet — maar er werd geen bewijs gevonden. Hij was in allen gevalle een nobel en menschlievend man en hij was nooit voor dergelijk feit gestraft. Ik trachtte hem maatschappelijk weer te paard te helpen en stelde hem in de gelegenheid zijn bedrijf weer in te richten. Dat deed hij — maar daarna deed hij niets dan wachten, zittende in zijn eigen wachtkamer . . . en er kwamen natuurlijk niet vanzelf klanten in dit doode bedrijf. Hij deed niets en hij vergat alles onmiddellijk, nadat het gebeurd was. Hij was mij welgezind en hij wilde mij met alle geweld een geschenk uit zijn bedrijf geven. Ik zeide, dat ik het gaarne aanvaardde. Maar voordat mijn bezoek ten einde was, vergat hij zijn aanbod. Bij mijn volgende bezoek bedacht hij, in de hartelijkheid van zijn gemoed, opnieuw, dat hij mij een geschenk wilde geven. Ik aanvaardde weer en hij vergat weer, voordat ik wegging. En zooherhaalde malen. De diagnose voor den psychiater zou niet twijfelachtig geweest zijn. Een tijdje later moest hij overgebracht worden naar een krankzinnigengesticht, waar hij bleef tot zijn dood.

Gelukkig werd in de strafzaak geen bewijs gevonden, zoodat van veroordeeling geen sprake was. Ik vrees dat hij anders veroordeeld zou zijn, want zijn gedachtengang en redeneering vertoonde geen fouten — en zijn ouderdomsverschijnselen waren in het Huis van Bewaring niet herkend. En is het niet erg genoeg, dat deze fatsoenlijke oude ontoerekenbare langen tijd in het Huis van Bewaring werd gehouden, zonder dat zijn geestelijke toestand de aandacht trok — en dat hij daarna „ijskoud" weer op straat werd gezet zonder dat iemand begrepen had, dat een ontoerekenbare in handen van de Overheid was geweest en dat die Overheid plichten had, in dit geval, tegenover dien ontoerekenbare en tegen-

122 OVER PSYCHIATRISCH-PSYCHOLOGISCH ONDERZOEK.

over de maatschappij? De psychiatrische dienst in de Huizen van Bewaring ten opzichte van de preventief gehechten moet in de eerste plaats in orde zijn.

Vierde geval: 17 jarig debiel meisje, tot prostitutie vervallen door gebrek aan onderling begrijpen tusschen reclasseering en psychiater.

Dit meisje is volgens alle regelen van de kunst behandeld. Door een Kinderrechter, wien gebrek aan psychiatrische belangstelling niet verweten wordt. Door een goed ambtenaar voor de Kinderwetten; — daarop in een goed Observatiehuis; — en ook nog door een goed psychiater. Allen bovendien staande op precies het geestelijk standpunt, waarop ook het gezin stond, waaruit het meisje stamde. Alles dus zoo gunstig mogelijk. Het rapport van Observatiehuis en psychiater constateeren een lichte debiliteit en adviseeren het kind onder toezicht in een gezin te plaatsen als dienstbode. Dat advies wordt door den ambtenaar voor de Kinderwetten uitgevoerd. Een uitstekend gezin wordt gevonden — en na korten tijd loopt het kind weg, naar Amsterdam, en valt daar, in haar onnoozelheid, in enkele dagen in handen achtereenvolgens van meerdere mannen, van wie zij de ergste ervaringen ondervindt.

Wat is nu de principieele fout geweest in dit geval, dat volgens alle regelen van de kunst is behandeld? De fout was *het gebrek aan geregelde, vast georganiseerde samenwerking tusschen psychiater en reclasseering en daardoor een gebrekkig begrijpen van elkaar*. Het kind werd door den ambtenaar voor de Kinderwetten geplaatst in een groot gezin. Dat roezige leven was voor dit geestelijk debiele meisje te veel: zij kon het niet verwerken en zij had het gevoel, dat zij weg moest. En zij loopt weg — met het vermelde gevolg. De ambtenaar voor de Kinderwetten was niet in die mate op de hoogte, dat hij begreep wat de enkele vermelding van lichte debiliteit in het psychiatrisch rapport beteekende voor de te zoeken plaatsing. En de psychiater was onvoldoende bekend met ambtenaren voor de Kinderwetten om te begrijpen dat hij, naast vermelding van de debiliteit, niet kon volstaan met eenvoudig te adviseeren tot plaatsing in een gezin, zonder er de aandacht op te vestigen aan welke speciale eischen dat gezin zou moeten voldoen (klein, rustig gezin onder voortdurende leiding van de huisvrouw). En door die onvoldoende wijze van organisatie is dat zeventienjarige meisje tusschen den wal en het schip gevallen en verdronken. Zij werd weliswaar weer opgevischt, maar de toekomst is voor haar nog

donkerder dan voordat zij met den Kinderrechter in aanraking kwam.

Wij noemden maar enkele gevallen en het zou heel gemakkelijk zijn die te vermeerderen. Alle vier de beschreven gevallen speelden zich af in het Westen van ons land, waar de medewerking van den psychiater in het algemeen in meerdere mate wordt ingeroepen dan elders in ons land. Kinderrechtspraak, Huis van Bewaring, Reclasseering, Voorlichting, Strafrechtspraak over volwassenen — van elk van deze zagen wij de meest noodlottige tekortkomingen. Hoewel wij zeer afkeerig zijn van groote woorden, moeten wij toch zeggen, dat het ijselijke dingen zijn, die wij hierboven beschreven hebben. Als de Overheid ingrijpt in het leven der burgers, moet zij dat zoo goed doen — zoo doeltreffend voor maatschappij en burger beide — als de tegenwoordig ten dienste staande middelen dat mogelijk maken. *Die ontoerekenbare grijsaard in het Huis van Bewaring, dat 17 jarige meisje dat tot prostitutie vervalt — zij mogen ieder vervolgen, die in staat is verbetering te brengen en die het nalaat. Georganiseerde samenwerking tusschen strafrechtspraak, strafstelsel en reclasseering enerzijds en den psychiater-psycholoog aan de andere zijde — dat is het wat ieder moet nastreven, die herhaling van onheilen als de boven beschrevene wil voorkomen.*

Opleiding van Opvoedend-Ambtenaar.

Gelukkig zijn de tijden voorbij, dat men, over *opleiding* van opvoeders sprekend, klaar was met te zeggen: „och, ziet U, men *is* het of men *is* het *niet*”; al die opleiding doet per slot van rekening weinig terzake¹⁾. Het waarheidsselement, dat hierin zit, nl. dat er *iets* aanwezig moet zijn, geldt ook voor den musicus of schilder, voor elk beroep, dat in wezen een *kunst* is en niet allereerst techniek. Zonder muzikalen aanleg, zonder schildersgave brengt zelfs de beste opleiding door den geestdriftigsten meester geen musici of schilders voort. Maar, gegeven een nog sluimerend talent, dan maar geen opleiding? Dus wou men beweren: Leonardo da Vinci, Michel Angelo of Rembrandt zijn wät ze geworden zijn, geworden *zonder* opleiding? En een Händel, Haydn, Mozart, Beethoven of Bach, die „geboren componisten” hebben geen opleiding van noode gehad? Het *tegendeel* is waar. Door

1) Over „Opleiding of Roeping” schreef ik in „Woord en Daad” Juli 1928.

De eeuwige zoektocht naar de meest fundamentele persoonlijke oorzaken van misdadigheid

Een historische schets van de forensische psychiatrie*

Joke Harte & Hanneke Beekman

Actus non facit reum nisi mens sit rea

(Latin: an act is not necessarily a guilty act unless the accused has the necessary state of mind required for that offence)

1. De persoon van de verdachte en diens geestesgesteldheid

Voor dit ‘PROCES van de eeuw’, het jubileumnummer ter ere van het honderdjarig bestaan van het tijdschrift PROCES, mochten wij ons buigen over de forensische psychiatrie. Wat vertelt honderd jaar PROCES ons over de ontwikkelingen in dit domein? Tijdens het doornemen van de eerste nummers van het *Maandblad voor Berechting en Reclasseering van Volwassenen en Kinderen*, zoals PROCES aanvankelijk heette, stuitte we op een artikel uit 1930. Dit artikel, of beter gezegd pleidooi, is getiteld: ‘Over psychiatrisch-psychologisch onderzoek’. En de bijtitel luidt: ‘Noodzakelijkheid van stelselmatige organisatie daarvan’. Helaas wordt er, zoals destijds gebruikelijk was, geen auteur vermeld. Maar zeer waarschijnlijk betreft het een bijdrage van een van de redacteuren.

In 1930 maakte de strafuitsluitingsgrond van ontoerekeningsvatbaarheid reeds deel uit van het Wetboek van Strafrecht, en het horen en inschakelen van psychiatrische deskundigen via het Wetboek van Strafvordering was juridisch gezien mogelijk. Maar zoals blijkt uit het artikel lag de nadruk binnen de strafrechtspleging met name op het voorkomen van ‘veroordeeling van onschuldigen’. Maar, zo stelt de auteur, ‘daar ligt in onzen tijd niet meer het groote gevaar’. Zijn artikel is een pleidooi om niet meer alleen te kijken naar het strafbaar gestelde gedrag, maar ook naar de persoon van de verdachte en diens geestesgesteldheid. Dit zou nodig zijn ter ‘voorkoming van het veroordelen van ontoerekenbaren’.

Waarom was de tijd daar rijp voor in 1930? De auteur legt uit: ‘De psychiatrie is thans ver genoeg om dergelijke geestestoestanden goed te onderscheiden.’ En bovendien: ‘Ons Wetboek van Strafvordering maakt het hooren van psychiatrische deskundigen mogelijk.’ Echter, in de tijd waarin deze publicatie verschijnt, kent de strafrechtspleging nog geen geïntegreerde (forensische) gedragskunde. En

* Prof. dr. Joke Harte is hoogleraar bij de afdeling Strafrecht en Criminologie van de Vrije Universiteit en lid van de redactie van PROCES. Mr. Hanneke Beekman, juriste, is werkzaam als stafjurist in het Pieter Baan Centrum te Almere en bij de Dienst Noord-Holland van het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIPP) te Amsterdam.

dat is precies waar de auteur voor pleit. Hij maakt zich hard voor de instelling van zogeheten districtspsychiaters om zodoende het psychiatrisch en psychologisch onderzoek te integreren in de strafrechtspleging: 'Wat er nog ontbreekt is een regel of een stel maatregelen, waardoor zal worden bereikt, dat het psychiatrisch oordeel, de psychiatrische waarschuwing, in het strafproces steeds aanwezig zal zijn in alle gevallen die daarvoor in aanmerking komen.' Instelling van in de strafrechtspleging geïntegreerde districtspsychiaters zou het mogelijk maken om op meer reguliere basis de persoon van de justitiabele in kaart te brengen, en dan met name diens beperkingen. Het pleidooi wordt onderbouwd met vier zogenoemde 'gevallen' uit de praktijk. Bestudering van deze gevallen leert ons over het mensbeeld van een eeuw geleden en de visie op de forensische psychiatrie en psychologie in die tijd.

2. Vier gevallen uit de praktijk

Eerste geval: 'volslagen ontoerekenbare bijna 8 jaar gestraft'

Tegen een 31-jarige brandstichter die 'uit winstbejag, na met een derde gepleegd overleg' zou hebben gehandeld, eist de aanklager acht jaar cel. Na het doorlopen van de verschillende fases van het strafproces, 'zonder dat er zelfs maar de geringste aanwijzing ontstaat of opmerking wordt gemaakt, waaruit iets zou kunnen worden afgeleid in de richting van niet volle toerekenbaarheid', voert de verdediger ter zitting feiten uit het leven van de verdachte aan, op grond waarvan hij de rechter verzoekt tot een onderzoek naar de geestvermogens. De rechter verwijst de zaak terug met 'de instructie met last, dat zulk een onderzoek zal worden ingezet'. In het gedragskundige onderzoek wordt de Binet Simon-intelligentietest afgenomen, waaruit blijkt dat de man functioneert op het niveau van een 6-jarige. De diagnose luidt 'hysterio-imbecillitas' en geconcludeerd wordt dat de brandstichter totaal ontoerekenbaar is. Er wordt opname in een krankzinnigengesticht geadviseerd, hetgeen wordt opgevolgd door de rechtbank. Volgens de auteur illustreert dit geval de noodzaak van de integratie van het gedragskundige onderzoek in de strafrechtspleging: 'het had een haar gescheeld of deze imbecil was voor langen tijd voor straf naar de cel gestuurd'.

Tweede geval: 'voorlichting en reclasseering zonder inzicht: recidive uitgelokt'

Een 18 jaar oude ongehuwde koopman, P., maakt zich schuldig aan oplichting 'die het karakter had van een handelstruc'. In deze strafzaak werd een voorlichtingsrapport door een 'reclasseeringsvereniging' opgemaakt, waarin werd gewezen op de omstandigheid dat er bij de verdachte 'een tekort aan handelsonderverinding bestond en aan leiding, terwijl hij nog te jong was om zelfstandig handel te drijven'. Een voorwaardelijke veroordeling werd als overweging gegeven en patronage zou van nut en tot steun kunnen zijn voor 'dezen onzelfstandigen en niet onderverindingrijken zakenman'. De rechtbank volgt het advies en legt toezicht door de reclasseeringsvereniging op. De reclasseeringsvereniging neemt 'den veroordeelde uit den handel en doet hem landwerk verrichten (...). Zoo blijft hij 2 jaar

buiten misdrijf.’ Maar zodra hij zich in ‘zijn oude handel’ begeeft, recidiveert hij met oplichting.

Tijdens het nieuwe proces wordt de verdachte psychiatrisch onderzocht en dan blijkt dat de man ‘een verstandelijke ontwikkeling van een normaal twaaljarige’ heeft. De ‘abnormale emotionaliteit die verdachte manifesteerde’ zou een verschijnsel zijn van ‘debilitas mentis’. De rapporterende psychiater betreurt het dat onderzochte na de eerste veroordeling weer is toegestaan ‘zelfstandig handel te drijven’, en hem de verantwoordelijkheid weer is gegeven die ‘hij blijkens zijn geestelijke ontwikkeling, niet dragen kon en niet dragen mocht’. Eerder ontbrak het aan kennis van ‘de meest fundamentele persoonlijke oorzaken van P’s misdadigheid’. Was dit tijdig onderzocht, dan had de recidive voorkomen kunnen worden.

Derde geval: ‘fatsoenlijk oud man, niet of verminderd toerekenbaar, langen tijd onherkend in Huis van Bewaring’

Een ‘oud man, een grijsaard’ wordt na een lange preventieve hechtenis vanwege ‘het feit van oneerlijkheid’ ontslagen uit het Huis van Bewaring vanwege gebrek aan bewijs. Over de man wordt verteld: ‘Hij was in alle gevallen een nobel en menslievend man en hij was nooit voor dergelijk feit gestraft.’ Eenmaal buiten was hij zo vergeetachtig dat hij uiteindelijk moest worden overgebracht naar een krankzinnigengesticht, waar hij tot zijn dood bleef. De auteur stelt dat er gelukkig geen bewijs was gevonden ‘zoodat van veroordeling geen sprake was’. Want in het gevang had de geestelijke toestand van deze oude man geen aandacht getrokken. Immers ‘zijn gedachtengang en redeneering vertoonde geen fouten – en zijn ouderdomsverschijnselen waren in het Huis van Bewaring niet herkend’. Het was al erg genoeg dat ‘deze fatsoenlijke oude ontoerekenbare langen tijd in het Huis van Bewaring werd gehouden zonder dat zijn geestelijke toestand de aandacht trok – en dat hij daarna “ijskoud” weer op straat werd gezet zonder dat iemand begrepen had, dat een ontoerekenbare in handen van de Overheid was geweest en dat die Overheid plichten had (...)’. Het door de overheid zorg dragen en oog hebben voor de geestelijke toestand van ‘ontoerekenbaren’ zou in instituties uitgangspunt moeten zijn. Dit betekent dat de psychiatrische dienst in Huizen van Bewaring in orde moet zijn.

Vierde geval: ‘17 jarig debiel meisje, tot prostitutie vervallen door gebrek aan onderling begripen tusschen reclasseering en psychiater’

In dit vierde geval zou de uitgangspositie gunstig zijn geweest: ‘Dit meisje is volgens alle regelen van de kunst behandeld.’ En alle betrokken partijen waren ‘bovendien staande op precies het geestelijk standpunt, waarop ook het gezin stond, waaruit het meisje stamde’. In ‘het rapport van Observatiehuis en psychiater’ wordt ‘lichte debiliteit’ vastgesteld en men adviseert ‘het kind onder toezicht in een gezin te plaatsen als dienstbode’, hetgeen door ‘den ambtenaar voor de Kinderwetten’ wordt uitgevoerd. Maar ‘na korten tijd loopt het kind weg, naar Amsterdam, en valt daar in enkele dagen in handen achtereenvolgens van meerdere mannen, van wie zij de ergste ervaringen ondervindt’.

‘Wat is nu de principiele fout geweest in dit geval, dat volgens alle regelen van de kunst is behandeld?’ Volgens de auteur was er sprake van een ‘gebrek aan geregelde, vast georganiseerde samenwerking tussen psychiater en reclasseering en daardoor een gebrekkig begrip van elkaar’. ‘Den ambtenaar voor de Kinderwetten’ had, op grond van de vermelding van lichte debiliteit in het psychiatrisch rapport, niet goed begrepen wat dit betekende voor de te zoeken plaatsing. En de psychiater was onvoldoende bekend met ambtenaren voor de Kinderwetten om te begrijpen dat hij, naast vermelding van de debiliteit, niet kon volstaan met eenvoudig te adviseren tot plaatsing in een gezin, zonder toe te lichten ‘aan welke speciale eisen dat gezin zou moeten voldoen (klein, rustig gezin, onder voortdurende leiding van de huisvrouw)’. Het kind was geplaatst in een groot gezin. ‘Dat roezige leven was voor dit geestelijk debiele meisje te veel: zij kon het niet verwerken en zij had het gevoel, dat zij weg moest. En zij loopt weg – met het vermelde gevolg.’ Door de gebrekkige communicatie is het 17-jarig meisje ‘tussen den wal en het schip gevallen en verdronken. Zij werd weliswaar weer opgevisst, maar de toekomst is voor haar nog donkerder dan voordat zij met den Kinderrechter in aanraking kwam.’

3. Integratie in de strafrechtspleging

Het artikel uit 1930 betreft een pleidooi voor de introductie van een stelselmatige organisatie van psychiatrisch en psychologisch onderzoek in de strafrechtsketen. Nu, bijna honderd jaar later, kunnen we concluderen dat dit ten volle is gerealiseerd. De psychiatrie en psychologie zijn volledig georganiseerd en geïntegreerd in de strafrechtspleging.¹ Reeds bij aanhouding op het politiebureau kan een crisisdienst ingeschakeld worden. Daarnaast is er een ruime praktijk van gedragskundige rapportage, in zowel straf- als civiele zaken, waarin de rechterlijke macht jaarlijks over duizenden zaken wordt geïnformeerd over de persoon van de verdachte. Met name over jeugdigen worden veel rapportages opgemaakt. Er zijn ook psychologen in dienst van de raad voor de kindbescherming. En psychiaters en psychologen dragen de verantwoordelijkheid voor de zorg in detentie; zij maken onderdeel uit van de medische dienst en zijn ook werkzaam op speciale zorgafdelingen zoals de penitentiair psychiatrische centra. Ondanks deze ongekende ontwikkeling is het wel de vraag of daarmee de problemen uit de praktijk, zoals de auteur in 1930 aanvoert, altijd te voorkomen zijn. Zelfs met alle hedendaagse voorzieningen kan het nog steeds voorkomen dat psychische problematiek van een justitiabele niet (tijdig) wordt opgemerkt of dat communicatie tussen de verschillende betrokkenen in een zaak niet optimaal verloopt. Maar dat er sinds het schrijven uit 1930 op dit vlak een spectaculaire ontwikkeling heeft plaatsgevonden, is een feit.

De integratie van psychiatrische diagnostiek en zorg in de strafrechtsketen is zeker niet de enige ontwikkeling die wij waarnemen. Wat vooral opvalt tijdens het

1 Zie de website van het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie: www.nifp.nl.

lezen van het artikel uit 1930 is het verschil in mensbeeld toen en nu.² Vanuit het hedendaagse perspectief is de beschouwing van de vier gevallen buitengewoon paternalistisch. Zo neemt de reclassering waarbij de ongehuwde koopman onder toezicht is gesteld hem 'uit den handel en doet hem landwerk verrichten'. En het 17-jarige meisje wordt, om niet vermelde redenen, behalve dat ze licht debiel zou zijn, op advies van de psychiater onder toezicht geplaatst in een gezin als dienstbode. Het beschouwen van de verdachte als volwaardig mens stond duidelijk nog in de kinderschoenen. Ook de vanzelfsprekendheid, vanuit hetzelfde paternalisme, waarmee verdachten en daders op grond van de pathologie van alle verantwoordelijkheid worden ontslagen, is opmerkelijk. In alle vier de voorbeelden wordt de stap van de stoornis naar ontoerekenbaarheid, oftewel naar volledige ontneming van iedere verantwoordelijkheid, snel gemaakt.

4. Begrijpen van de dader en de daad

Ook wat betreft het denken over verantwoordelijkheid van daders met een psychiatrische aandoening heeft er een grote verschuiving plaatsgevonden. De forensische gedragskunde heeft zich de afgelopen eeuw steeds verder ontwikkeld in de richting van het begrijpen van de dader en zodoende van de daad.³ Daarbij is de volledige toerekeningsvatbaarheid, oftewel de verantwoordelijkheid van de verdachte voor de daad, binnen het strafrecht het uitgangspunt en dus ook in het zogenoemde pro justitia onderzoek. In dit onderzoek moet op basis van goede gedragskundige onderbouwing uiteen worden gezet op welke wijze en in welke mate iemands beperkingen eventueel hebben geleid tot een inperking van diens wilsvrijheid in verband met het ten laste gelegde. Daarbij is in de afgelopen decennia de toon die in deze rapportages wordt aangeslagen steeds minder betuttelend en is er, naast de aandacht voor iemands psychische problematiek, ook oog voor wat iemand *wel* kan.

De vier gevallen illustreren ook een sterk geloof in de maakbare mens dat men destijds had. Men was ervan overtuigd dat een juiste diagnostiek in combinatie met een goede behandeling kon leiden tot een zodanige verandering van de persoonlijkheid van de justitiabele dat daarmee de oorzaken van toekomstig delinquent gedrag zouden zijn weggenomen. Inmiddels lijkt in de forensische psychiatrie het idee van de maakbare mens te zijn verlaten. De forensische patiënt wordt meer en meer beschouwd als een patiënt met een chronische stoornis.⁴ Genezing is nog maar zelden het doel van de behandeling. Wel beoogd men de factoren die

- 2 Zie in dat kader ook T. Bolt, J. Gijzeman & J. Vijselaar, *Ter observatie opgenomen. Pieter Baan Centrum 1949-2019*, Den Haag: Boom 2019.
- 3 Voor de ontwikkeling, achtergrond, juridische kaders en uitgangspunten van het tegenwoordige forensisch gedragskundige pro justitia onderzoek zie T. den Boer, J.E. Beekman & F. Koenraadt, *Persoon van de verdachte. De rapportage pro justitia vanuit het Pieter Baan Centrum*, Den Haag: Boom 2020.
- 4 Zie M.J.F. van der Wolf, J. Reef & A.C. Warmts, *Wie zijn geschiedenis niet kent... Een overzichtelijke tijdlijn van de stelselwijzigingen in de forensische zorg sinds 1988*, Instituut voor Strafrecht en Criminologie, Universiteit Leiden 2020; M.J.F. van der Wolf, *TBS: veroordeeld tot een vooroordeel*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2012.

het risico op recidive in stand houden zo veel mogelijk te beïnvloeden en te beheersen door middel van toezicht. Delictanalyse, signaleringsplannen, terugvalpreventie, delictscenario, risicotaxatie en risicomangement zijn inmiddels vaste onderdelen van de forensisch psychiatrische behandeling.

5. Vanuit een eigen tijdsbeeld

Waar honderd jaar geleden werd gepleit voor het inzoomen op de persoon van de verdachte, zien we heden ten dage ook een omgekeerde maatschappelijke ontwikkeling. In de zogenoemde huidige risicosamenleving, waar het beheersen en uitsluiten van risico's centraal staat, wordt als het ware steeds meer uitgezoomd.⁵ Mede door de invoering en uitbreiding van de rechten van de slachtoffers en nabestaanden in het strafproces (denk bijvoorbeeld aan spreekrecht tijdens de inhoudelijke behandeling) is de focus niet beperkt tot de verdachte of dader, maar richt die zich ook op de daad en de (maatschappelijke) gevolgen daarvan.⁶ Terwijl de conclusies ten aanzien van de toerekeningsvatbaarheid en behandeladviezen in de rapportages pro justitia nog steeds in grote mate door rechters worden overgenomen, hebben de ernst van het feit en de betekenis daarvan voor slachtoffers en nabestaanden, maar ook voor de maatschappij als geheel, een belangrijke plaats gekregen in de strafrechtelijke beslissing.⁷

Wij realiseren ons goed dat wij naar een artikel uit 1930 kijken vanuit ons eigen tijdsbeeld, dat uiteraard ook tijdelijk en vergankelijk is. Dat bijvoorbeeld de psychiatrische diagnoses uit die tijd nu niet mee gangbaar zijn, maakt duidelijk dat ook de huidige psychiatrische terminologieën en inzichten niet blijvend zijn. Dat geldt zeker ook voor het huidige perspectief op de functie van de forensische psychiatrie en psychologie in zowel de strafrechtsketen als de maatschappij als geheel. Hoe zal men in het volgende eeuwnummer van PROCES, in 2121, terugkijken op onze huidige visie op de justitiabele met psychiatrische problematiek, en meer algemeen op de hedendaagse functie van de forensische psychiatrie? En wat zullen dan de actuele kwesties zijn? Dat blijft natuurlijk gissen, maar een blik op de geschiedenis zoals we in deze bijdrage hebben gedaan, helpt ons wel een beetje op weg. Ondanks alle grote veranderingen die zich de afgelopen eeuw in de forensische psychiatrie hebben voltrokken, is het vragen van aandacht voor de persoon van de verdachte nog steeds actueel. En het zou ons verbazen als dat over honderd jaar anders is.

- 5 Zie o.a. M. Schuilenburg, *Orde in veiligheid. Een dynamisch perspectief*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2012.
- 6 J.M. Harte, 'Gekkenhuis of poppenkast. Over de rol van de psychiatrische behandeling in het veilig houden van de toekomstige maatschappij', *Tijdschrift voor Criminologie* 2019, 4, p. 359-369; J.M. Harte, *Zo werkt het. Over hoe onderzoek bijdraagt aan betere interventies*, Den Haag: Boom Criminologie 2019.
- 7 W. Veraart, 'Bescherm het slachtoffer, begin bij de verdachte', *Justitiële Verkenningen* 2015, 5, p. 62-80; W. Veraart, 'Vergelding of herstel? Een reflectie op de rol van het slachtoffer in de executiefase', *Sancties* 2019, 4, p. 280-286.